

<https://doi.org/10.18778/0208-6050.91.03>

ADRIAN KAROLAK
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)*

Sprawy ruchu oporu w okupowanej Polsce w audycjach rozgłośni im. T. Kościuszki

Dnia 22 czerwca 1941 r. III Rzesza zaatakowała ZSRS. Niekorzystny dla Armii Czerwonej obrót zmagani militarnych na froncie wschodnim spowodował, że działające w państwie sowieckim od 1919 r. struktury Międzynarodówki Komunistycznej (MK) zostały przeniesione w październiku 1941 r. z Moskwy do Ufy¹ i Kujbyszewa, przy czym niektóre z nich nadal pozostały w stolicy ZSRS.

Po agresji Niemiec na Związek Sowiecki zaistniała potrzeba prowadzenia intensywnej pracy propagandowej. W ramach aparatu Komitetu Wykonawczego (KW) MK działał wówczas m.in. Wydział Prasy i Radiofonii, którym kierował w latach 1941–1943 Bedřich Geminder (pseudonim G. Friedrich). Po ewakuacji Kominternu z Moskwy w skład wyżej wymienionego Wydziału w końcu 1941 r. wchodziły: Agencja Telegraficzna (kierownik Grupy Kujbyszewskiej – Fritz Glaubauf, Grupy Moskiewskiej – Friedl Fürnberg); Redakcja „Biuletynu Informacyjnego” (redaktor odpowiedzialny Alex Kellermann²); Grupa Nasłuchu (redaktor odpowiedzialny Friedrich Hexmann); Biuro Tłumaczeń (kierownik Maria Kryłowa) z czterema sekcjami – rosyjską, niemiecką, romańską i angielską; Biblioteka (kierownik Fiodor Kozłow)³.

W latach 1941–1942 działała ogólna redakcja radiowa i 16 tajnych stacji językowych (narodowych). Redakcję ogólną tworzyli pracownicy Kominternu:

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r.

¹ N.S. Lebediewa, M.M. Narinskij, *Komintern i wtórja mirowaja wojna (posle 22 ijunja 1941 goda)*, [w:] *Istorija kommunističeskogo Intiernacyonala 1919–1943. Dokumentalnyje ocerki*, red. A.O. Czubarjan, Moskwa 2002, s. 206–207.

² Alex Kellermann używał jeszcze jednego pseudonimu: Sándor Nógrádi. Właściwie nazywał się Grünbaum.

³ G.M. Adibekow, E.N. Szachnazarowa, K.K. Szyrina, *Organizacyonnaja struktura Kominterna 1919–1943*, Moskwa 1997, s. 221.

Palmiro Togliatti (Włoch), Klement Gottwald, Bedřich Geminder (Czesi), Friedl Fűrnberrg (Austriak), Mihály Farkas (Węgier). Redaktorami odpowiedzialnymi redakcji narodowych byli: Wilhelm Pieck, G. Zinner – redakcje niemieckie (były dwie); Klement Gottwald – czeska; Zofia Dzierżyńska – polska; Wasil Kolarow – bułgarska; Palmiro Togliatti – włoska; Dolores Ibarruri – hiszpańska; Matyas Rákosi – węgierska; Ana Pauker (nazwisko rodowe: Hannah Rabinsohn) – rumuńska; Urcho Kari (nazwisko rodowe: Usko Karunien) – fińska; André Marty – francuska; Vaclav Kopecký – słowacka; Richard Magnusson (właśc. Richard Gyptner) – norweska; Velimir Vlahović – serbska; Johann Kopleinig – austriacka; Bruno Koehler – sudecko-niemiecka⁴.

W 1943 r. powyższe stacje włączono do Wydziału Prasy i Radiofonii. Składał się on z: sekcji radiofonii (redakcje: austriacka – „Austria” – redaktor Franz Schelling; bułgarskie – im. Christo Botewa i „Głos Ludu” – Wyłko Czerwenkow; węgierska – im. Lajosa Kossutha – József Révai; hiszpańska – „Wolna Hiszpania” – Enrique Castro; włoska – „Wolny Mediolan” – Piere Allard [właśc. Giulio Ceretti], Fimien Edo [właśc. Eduardo D’Onofrio], Anselmo Marabini; niemiecka – „Wolne Niemcy” – Anton Ackermann; norweska – „Wolna Norwegia” – Georg Moltke; polska – im. Tadeusza Kościuszki – Zofia Dzierżyńska; rumuńska – „Wolna Rumunia” – Walter Roman; słowacka – „Za Wolną Słowację” – Stefan Reis; sudecko-niemiecka – „Niemcy Sudeccy” – Rudolf Appelt; fińska – „Wolne Radio Narodu Fińskiego” – Inkeri Lehtinen; francuska – „Radio Francja” – Arthur Ramette [ps. Charles Dupuis]; czeska – „Za Wyzwolenie Narodowe” – Jiři Kotátko, Maria Švermowa; jugosławińska – „Wolna Jugosławia” – Albert Dravić [właśc. Duro Salai], Piotr Lazić [właśc. Lazar Stefanović], Dragutin Durdev, Stanislav Samardjić); sektora nasłuchu radiowego – Friedrich Heksman; sektora informacji – Alex Kellermann; sektora tłumaczeń – Maria Kryłowa; agencji telegraficznej – Fritz Glaubauf; biblioteki – Fiodor Kozłow. Na początku 1943 r. w Wydziale pracowało 161 osób⁵.

Po rozwiązaniu MK wiosną 1943 r. rozgłośnie radiowe podlegały tajnemu Instytutowi Naukowo-Badawczemu (INB) nr 205 (były Wydział Prasy i Radiofonii KW MK) w nowo utworzonym Wydziale Informacji Międzynarodowej (WIM) Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) [KC WKP(b)]. Kierował nim Bedřich Geminder, a jego zastępcą był Friedl Fűrnberrg⁶.

⁴ *Ibidem*, s. 224.

⁵ *Ibidem*, s. 221.

⁶ *Ibidem*, s. 233. Wydział powołano na podstawie uchwały Biura Politycznego KC WKP(b) z 13 VI 1943. Por. *ibidem*, s. 232.

Powyższe redakcje, podlegające Kominternowi, a następnie WIM KC WKP(b), nadawały audycje do krajów okupowanych przez III Rzeszę lub zależnych od niej – po to, by zachęcić ich społeczeństwa do podejmowania walki narodowowyzwoleńczej przeciwko Niemcom, wspomagając jednocześnie państwo sowieckie w trudnym dla niego okresie klęsk militarnych.

Wśród utworzonych przez MK rozgłośni znalazła się także, wspomniana już, polskojęzyczna radiostacja im. Tadeusza Kościuszki⁷. Rozpoczęła ona działalność w sierpniu 1941 r. i kontynuowała ją do 22 sierpnia 1944 r.⁸ Została rozwiązana przez Sowieców, ponieważ powstał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego⁹. Siedziba redakcji mieściła się początkowo w Moskwie, a po ewakuacji KW MK w październiku 1941 r. jej nowym miejscem nadawania była Ufa w Baszkirii. Tam również znajdowało się kierownictwo Kominternu¹⁰. W pracę radia zaangażowani byli polscy komuniści, znajdujący się w czasie II wojny światowej na terytorium ZSRS. Spośród nich wymienić należy: Juliusza Burgina, Tadeusza Daniszewskiego, Gertrudę Finderową, Zofię Dzierżyńską, Józefa Kowalskiego, Wacława Lewikowskiego, Józefa Olszewskiego, Halinę Pietrak, Stefana Wierbłowski, Leona Zieleńca¹¹. Warto dodać, że wyżej wymienione osoby były od wczesnych lat swojego życia zaangażowane w ruch komunistycznym i sprawdzone przez stalinowskie służby specjalne. W związku z tym Sowieci mieli do nich zaufanie.

Spośród wielu zagadnień, podejmowanych w komunikatach przez polskojęzyczną redakcję, na oddzielne omówienie zasługuje temat, dotyczący lewicowego ruchu oporu, który funkcjonował w podbitej przez hitlerowskie Niemcy Polsce. Tej problematyce jest poświęcony niniejszy artykuł.

W przekazach, w których mowa była o komunistycznej partyzantce, rozgłośnia im. T. Kościuszki zwracała uwagę radiosłuchaczy na fakt, iż partyzanci wy-

⁷ R. Nazarewicz, *Komintern a lewica polska. Wybrane problemy*, Warszawa 2008, s. 143.

⁸ A. Sobór-Świdorska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009, s. 131.

⁹ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) – tymczasowy naczelny organ władzy wykonawczej w Polsce, powołany w Moskwie przez członków delegacji Krajowej Rady Narodowej (KRN) i przedstawicieli Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich. Formalnie zatwierdzony ustawą KRN, datowaną na 21 VII 1944 r. Przewodniczącym PKWN był Edward Osóbka-Morawski, a jego zastępcami: Wanda Wasilewska i Andrzej Witos.

¹⁰ J. Kowalski, *Rozgłośnia im. Tadeusza Kościuszki (fragment wspomnienia)*, „Z pola walki” 1961, nr 4, s. 340–341.

¹¹ *Ibidem*, s. 340, 342–344.

zwalają miasteczka okupowanej Polski. Wymieniała ich nazwy: Łomazy¹² (pow. Biała), Ostrów [Lubelski] (pow. Włodawa), Klwów¹³ (pow. Opoczno), Tomaszów Lubelski¹⁴, Markuszów¹⁵ (pow. Puławy). Zgodzić się należy z radiem, że znajdowały się one pod kontrolą polskiego podziemia, a dokładniej rzecz ujmując – Gwardii Ludowej (GL)¹⁶, która to organizacja zbrojna powstała w marcu 1942 r. Decyzję o powołaniu jej do życia podjęło kierownictwo Polskiej Partii Robotniczej (PPR)¹⁷. Wydarzenie to nie zostało odnotowane w przekazie radiowym.

Intencją stacji było m.in. wykazanie skuteczności polskich formacji militarynych, ale przede wszystkim podkreślenie faktu, że istniały miejsca, w których władza niemiecka została wyparta i zastąpiona przez Polaków.

W nielicznych komunikatach podawano wiadomości dotyczące odbijania polskich więźniów przez „gwardzistów”. Według polskojęzycznej stacji, dzięki takim akcjom wypuszczono Polaków z miejscowych więzień w Grójcu¹⁸ i Skarżysku-Kamiennym¹⁹ (pow. Końskie). Informacje te mijają się jednak z prawdą historyczną. Należy zgodzić się, że do podobnych wypadków doszło w Zwoleniu (pow. Kozienice), Mielcu²⁰ i Kozienicach²¹, o czym informowała stacja.

Celem doniesień radiowych było uświadomienie słuchaczom, że ruch partyzancki był tak dobrze zorganizowany, że potrafił podjąć działania zmierzające do uwolnienia rodaków. Tym samym wykazywano, że władza okupacyjna miała wówczas problemy z utrzymaniem „własnego porządku”. Audycje służyły również propagowaniu wśród społeczeństwa działalności GL.

Podobny cel przyświecał innym relacjom, które dotyczyły napadu „gwardzistów” na wieś Siedliska w pow. zamojskim, zamieszkaną przez niemieckich ko-

¹² Audycja z 24 IX 1942, Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Radiostacja „Kościuszko”, sygn. 1418 (dawna 321), teczka 7, k. 367–368.

¹³ Audycja z 22 I 1943, *ibidem*, teczka 1, k. 336–337.

¹⁴ Audycja z 5 III 1943, *ibidem*, teczka 13, k. 57–58.

¹⁵ Audycja z 14 V 1944, *ibidem*, teczka 26, k. 201.

¹⁶ *Komunikaty Dowództwa Głównego Gwardii Ludowej i Armii Ludowej*, Warszawa 1961, s. 24, 54, 204; Na temat zajęcia Tomaszowa Lubelskiego przez GL por. *Gwardia Ludowa i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie (1942–1944). Źródła*, wstęp i oprac. Z. Mańkowski i J. Naumiuk, Lublin 1960, s. 36.

¹⁷ P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006, s. 167.

¹⁸ Audycje z 24, 27 II i 27 III 1943, AAN, Radiostacja..., teczka 12, k. 313–314, 354; teczka 13, k. 388.

¹⁹ Audycja z 3 IV 1943, *ibidem*, teczka 14, s. 31–32.

²⁰ Audycja z 12 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 154; *Komunikaty...*, s. 97, 112.

²¹ Audycja z 10 IX 1943, AAN, Radiostacja..., teczka 18, k. 151; *Komunikaty...*, s. 149.

lonistów²² (po wysiedleniu stąd polskiej ludności przez hitlerowców na przełomie 1942 i 1943 r.). W ten sposób próbowano stworzyć przekonanie, że Niemcy nie mogli czuć się pewnie w okupowanej Polsce, że groziła im zemsta ze strony polskiego podziemia. Podejmując ten sam temat w innych doniesieniach, radiostacja nie precyzowała miejsca zdarzenia²³. W gruncie rzeczy chodziło o to, by po raz kolejny stwierdzić, że GL była tą siłą, która zaangażowała się w prowadzenie walki przeciwko Niemcom. Oceniając powyższe informacje pod kątem historycznym, trudno jednoznacznie stwierdzić, czy wszystkie faktycznie miały miejsce.

Powyższe zagadnienia nie były dominujące w przekazach, ale warto odnotować, że takie tematy poruszała stacja.

Więcej miejsca zajmowały treści dotyczące m.in. zabójstw przedstawicieli władz okupacyjnych, ataków na niemieckie urzędy, posterunki policji itp. Radio podało w komunikatach, że zlikwidowano m.in. starostów: Białej-Podlaskiej – Huberta Kühla²⁴ i Ostrowa – Ekerta²⁵, komendanta policji obwodu warszawskiego – ppłk. Aleksandra Reszczyńskiego²⁶, komendanta komisariatu policji na Żoliborzu – Teofila Kierskiego²⁷, sekretarza stanu do spraw bezpieczeństwa w Generalnym Gubernatorstwie (GG) oraz zwierzchnika SS – Friedricha Wilhelma Krügera²⁸, komendanta obozu koncentracyjnego w Majdanku – Schmidta²⁹, dowódcę SS i policji na dystrykt lubelski GG – Odilo Globocnika³⁰.

Radio, nadając powyższe informacje, chciało zaznaczyć, że GL paraliżuje aparat represji, działający w okupowanej Polsce, skutecznie z nim walczy. Osoby, które dokonały zbrodni na narodzie polskim, ponoszą konsekwencje za swoje niechlubne czyny. Podkreślano w przekazach, że „gwardziści” dysponują wiedzą o innych nazistach, którzy muszą się liczyć z najwyższym wymiarem kary.

Oceniając powyższe wiadomości, nie zgadzam się ze stacją, że partyzanci zabili niejakiego Schmidta, który miał rzekomo pełnić funkcję komendanta obozu w Majdanku³¹. Nikt o takim nazwisku nie wykonywał tychże obowiązków.

²² Audycje z 30 VI i 2 VII 1943, AAN, Radiostacja..., teczka 15, k. 428–429; teczka 16, k. 31.

²³ Audycja z 30 IV 1944, *ibidem*, teczka 14, k. 644.

²⁴ Audycje z 27 II 1943, *ibidem*, teczka 12, k. 353; teczka 15, k. 163.

²⁵ Audycja z 12 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 163.

²⁶ Audycje z 13 i III 1943, *ibidem*, teczka 13, k. 193, 270–271.

²⁷ Audycja z 9 IV 1943, *ibidem*, teczka 14, k. 122.

²⁸ Audycje z 15 i 16 V 1943, *ibidem*, k. 624, 633.

²⁹ Nie podano jego imienia. Por. audycja z 15 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 198.

³⁰ Audycja z 24 VIII 1943, *ibidem*, teczka 17, k. 379–380.

³¹ Komendantami obozu na Majdanku byli kolejno: Karl Otto Koch, Max Koegel, Herman Florstedt, Martin Weiss, Arthur Liebehenschel. Por. Z. Leszczyńska, *Kronika obozu na Majdanku*, Lublin 1980, s. 341; J. Marszałek, *Majdanek. Obóz koncentracyjny w Lublinie*, Warszawa 1981, s. 39–41; J. Kasperek, *Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej*, Lublin 1983,

Odilo Globocnik zmarł śmiercią samobójczą 31 maja 1945 r.³², a nie został zlikwidowany przez GL w sierpniu 1943 r. Z kolei Krüger był ciężko ranny w wyniku zamachu przeprowadzonego 20 kwietnia 1943 r. przez warszawski oddział Armii Krajowej (AK) „OSA–KOSA”, wspólnie z Kedywem krakowskim³³. Natomiast dwaj wyżej wymienieni komendanci tzw. granatowej policji faktycznie zostali zamordowani przez komunistyczne podziemie. Pierwszy z nich poniósł śmierć z rąk „gwardzistów” 5 marca 1943 r., a drugi 25 dni później³⁴.

Rozgłośnia podkreślała zasługi polskich partyzantów, którzy dokonywali licznych napadów, m.in. na urzędy pracy w: Krakowie³⁵, Włochach koło Warszawy³⁶, Rzeszowie³⁷, Warszawie³⁸ oraz na posterunki policji w: Warszawie (na Żoliborzu)³⁹, Przeworsku⁴⁰, Grabowie koło Hrubieszowa⁴¹ i na urzędy gminne w powiecie włoszczowskim⁴². W kilku przekazach stacja nie stwierdziła, kto przeprowadzał udane ataki na niemieckie placówki administracyjne. Pracownicy redakcji nie posiadali na ten temat dokładnych wiadomości. Po sprawdzeniu informacji zawartych w doniesieniach radiowych przypuszczam, że dokonali tego komuniści.

s. 173, 210, 211, 224, 291, 323; *Majdanek*, Lublin 1985, s. 7; *Majdanek 1941–1944*, red. T. Mencil, Lublin 1991, s. 62–63.

³² B. Rieger, *Odilo Globocnik. Twórca nazistowskich obozów śmierci*, Zakrzewo 2009, s. 243–245.

³³ A. Chwalba, *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002, s. 289; idem, *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2011, s. 289. Na ten temat por. S. Dąbrowa-Kostka, *W okupowanym Krakowie 6 IX 1939 – 18 I 1945*, Warszawa 1972, s. 133; T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, s. 265.

Kierownictwo Dywersji (Kedyw), 1942–1944 – wydzielony pion organizacyjny Armii Krajowej. Podlegało bezpośrednio dowództwu AK. Kedyw powstał ze Związku Odwetu „Wachlarz”, Tajnej Organizacji Wojskowej i Grup Szturmowych. Prowadził głównie dywersję i sabotaż. W jego składzie oddziały dyspozycyjne Komendy Głównej AK, m.in. „OSA–KOSA”, „Motor” („Broda”), „Zośka”, „Parasol”, przeprowadziły akcje, m.in. pod Arsenalem, „Taśma”, zamach na Kutschere. W powstaniu warszawskim znajdował się w zgrupowaniu „Radosław”. Szerzej na ten temat por. T. Strzembosz, *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983; H. Witkowski, *„Kedyw” Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej w latach 1943–1944*, Warszawa 1985.

³⁴ A. Hempel, *Pogrobowcy kłęski. Rzecz o policji „granatowej” w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 385, 196.

³⁵ Audycja z 19 II 1943, AAN, Radiostacja..., teczka 12, k. 247; *Komunikaty...*, s. 72.

³⁶ Audycja z 25 II 1943, AAN, Radiostacja..., teczka 12, k. 332.

³⁷ Audycja z 24 III 1943, k. 341; *ibidem*, teczka 13, *Komunikaty...*, s. 72.

³⁸ Audycja z 25 III 1943, AAN, Radiostacja..., teczka 13, k. 359.

³⁹ Audycja z 2 III 1943, *ibidem*, k. 23.

⁴⁰ Audycja z 29 IV 1943, *ibidem*, teczka 14, k. 384; *Komunikaty...*, s. 97.

⁴¹ Audycja z 29 IV 1944, AAN, Radiostacja..., teczka 25, k. 415.

⁴² Audycja z 13 X 1943, *ibidem*, teczka 19, k. 199.

Komunikaty, dotyczące ataków przeprowadzonych przez GL na organy władzy okupacyjnej, pochodziły głównie z 1943 r. Radiostacja podkreślała, że partyzanci niszczyli m.in. listy osób, przewidzianych na „roboty” przymusowe do Niemiec, oraz zboże przeznaczone dla niemieckiego wojska na froncie wschodnim. Radio przedstawiało przykłady walki z tzw. totalną mobilizacją wszelkich rezerw ludzkich i materialnych, które miały zostać wykorzystywane przez stronę niemiecką do planowanej przez nią ofensywy wiosną-latem 1943 r. W ten oto sposób polskojęzyczna stacja nakłaniała Polaków do rozwinięcia akcji sabotażowych, które utrudnią osiągnięcie celu, jaki wyznaczili sobie hitlerowcy.

W nielicznych przekazach podjęto temat, dotyczący tzw. „walk bratobójczych”. W komunikatach z 14 i 15 września 1943 r. omówiono mord, jaki został dokonany na partyzantach z oddziału GL im. Jana Kilińskiego pod Borowem⁴³ w powiecie krańickim na Lubelszczyźnie. Wydarzenie to miało miejsce 9 sierpnia 1943 r.⁴⁴, a nie 10., jak podawała rozgłośnia. Stacja celowo wprowadzała w błąd słuchaczy, sugerując, że Delegatura Rządu na Kraj zleciła bliżej nieokreślonym „grupom” przeprowadzenie akcji likwidacyjnej. Komunistyczni partyzanci zostali zamordowani przez Narodowe Siły Zbrojne (NSZ), które nie podlegały przedstawicielom rządu emigracyjnego.

W przekazach z 9 kwietnia oraz z 4 lipca 1944 r. pojawiły się insynuacje o przeprowadzaniu zabójstw przez podziemie podlegające gen. Stanisławowi Sosnkowskiemu (Naczelnemu Wodzowi Polskich Sił Zbrojnych)⁴⁵. W tej drugiej audycji obarczano niesłusznie winą za te zajścia Armię Krajową. Warto zaznaczyć, że po raz pierwszy wymieniono tu nazwę tej organizacji.

Radio nakłaniało organizacje podziemne do jednoczenia swoich sił, zamiast zwalczania się nawzajem. Za przykład podano powiat włodawski, w którym Armia Ludowa⁴⁶, Armia Krajowa i Bataliony Chłopskie wspólnie podejmowały działania militarne wymierzone w okupanta. Zaznaczono, że moment to był szczególnie, gdyż zbliżała się Armia Czerwona do terenów Lubelszczyzny⁴⁷.

⁴³ Audycje z 14 i 15 IX 1943, *ibidem*, teczka 18, k. 202–204, 220–222.

⁴⁴ *Komunikaty...*, s. 176; *Ruch oporu na Lubelszczyźnie. Gwardia Ludowa i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie (1942–1944). Źródła, wstęp i oprac.* Z. Mańkowski i J. Naumiuk, Lublin 1960, s. 90–91; E. Gronczewski, *Kalendarium walk Gwardii Ludowej i Armii Ludowej na Lubelszczyźnie (1942–1944)*, Lublin 1963, s. 52; B.B. Borysiuk, *Lata walki. PPR, GL i AL. na północnej Lubelszczyźnie 1942–1944*, Warszawa 1981, s. 169.

⁴⁵ Audycja z 9 IV 1944, AAN, Radiostacja..., teczka 25, k. 119–121; audycja z 4 VII 1944, *ibidem*, teczka 28, k. 51–52.

⁴⁶ Armia Ludowa powstała na podstawie dekretu nr 1 Krajowej Rady Narodowej z 1 I 1944 r. Szerzej na ten temat por. J.B. Garas, *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942–1945*, Warszawa 1971, s. 37.

⁴⁷ Audycje z 11 VII 1944, AAN, Radiostacja..., teczka 28, k. 177–178.

Na podstawie kilku doniesień można dojść do wniosku, że radiostacja chciała zdyskredytować organizacje, które nie miały orientacji lewicowej. Z premedytacją posądzano np. AK o współpracę z Niemcami w celu wspólnego zwalczania partyzantki komunistycznej. Podkreślano natomiast zasługi GL, a po jej przekształceniu (styczeń 1944 r.) – Armii Ludowej (AL).

Radio, podając komunikaty o GL, skupiało uwagę głównie na różnego rodzaju akcjach, które przeprowadzały oddziały tej organizacji. Wymienia się w nich m.in. atak „gwardzistów” na drukarnię „Nowego Kuriera Warszawskiego”⁴⁸, na „Cafe Club”⁴⁹, gdzie spotykali się m.in. żołnierze niemieccy, sabotaż w łódzkich zakładach włókienniczych Markusa Kohna⁵⁰ oraz w fabrykach w Żyrardowie⁵¹ i w Piastowie⁵². Stacja podawała miejsca, gdzie partyzanci prowadzili regularne bitwy z siłami niemieckimi: Lubelszczyzna⁵³, Kielecczyzna⁵⁴, Podlasie⁵⁵, Zamojszczyzna⁵⁶, czyli na terenach, gdzie komunistyczny ruch oporu był najbardziej rozwinięty. W niektórych przekazach informowano, które oddziały GL, a następnie AL, skutecznie przeprowadzały akcje militarne przeciwko hitlerowcom. Wymieniano następujące: im. Langiewicza⁵⁷, 3. Brygadę AL im. gen. Bema⁵⁸, im. Kilińskiego, im. Kościuszki⁵⁹, im. Mickiewicza⁶⁰, im. Pułaskiego⁶¹. Wiele miejsca poświęcono wyliczaniu sukcesów, jakie odnosili komuniści w walce z okupantem. Zazwyczaj podawano ilości zdobytej przez nich broni, liczbę zabitych żołnierzy niemieckich itp.⁶² Podkreślano, że działania te spotykają się ze społeczną akceptacją.

Rozgłośnia informowała słuchaczy również o akcjach przeprowadzanych przez bliżej nie określonych partyzantów i „gwardzistów”, których celem była dezorganizacja niemieckiej kolei. W komunikatach podawano nazwy miejscowości oraz to, na jakich trasach dochodziło do wykolejenia pociągów. Chodziło o szlaki

⁴⁸ Audycja z 2 XI 1942, *ibidem*, teczka 9, k. 26.

⁴⁹ Audycja z 24 XII 1942, *ibidem*, teczka 10, k. 328–329; audycje z 20 i 21 VII 1943, *ibidem*, teczka 16, k. 314–315, 319–320, 341–342.

⁵⁰ Audycja z 6 II 1943, *ibidem*, teczka 13, k. 81–82.

⁵¹ Audycja z 7 VII 1943, *ibidem*, teczka 16, k. 114.

⁵² Audycja z 16 X 1943, *ibidem*, teczka 19, k. 245.

⁵³ Audycje z 29 I i 6 VII 1943, *ibidem*, teczka 11, k. 420; teczka 16, k. 95–96.

⁵⁴ Audycja z 16 VII 1944, *ibidem*, teczka 28, k. 276–277.

⁵⁵ Audycja z 30 I 1943, *ibidem*, teczka 11, k. 424–425.

⁵⁶ Audycja z 1 III 1943, *ibidem*, teczka 13, k. 3.

⁵⁷ Audycja z 5 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 62.

⁵⁸ Audycja z 16 V 1944, *ibidem*, teczka 26, k. 225–226.

⁵⁹ Audycja z 24 III 1944, *ibidem*, teczka 24, k. 355–356.

⁶⁰ Audycja z 4 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 46–48.

⁶¹ Audycja z 10 IX 1943, *ibidem*, teczka 18, k. 147.

⁶² Audycja z 22 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 302–303.

i dworce: Warszawa-Lublin⁶³, Skierniewice-Żyrardów⁶⁴, Błonie-Szymanowice⁶⁵, Biała Podlaska-Brześć⁶⁶, Lublin-Chełm⁶⁷, Katowice-Kraków⁶⁸, Kalwaria⁶⁹, Rzeszów⁷⁰, Oświęcim-Skawina⁷¹, Rudnia Wielka⁷², Radom-Dęblin⁷³, Dęblin-Lublin⁷⁴, Piotrków Trybunalski-Koluszki⁷⁵, Pionki⁷⁶, Rzeszów-Jarosław⁷⁷, Kraków-Tarnów⁷⁸, Łuków-Siedlce⁷⁹, Kraśnik-Lublin⁸⁰, Radom-Kozienice⁸¹, Międzyrzec-Biała Podlaska⁸². Poza tym stwierdzono, że lewicowa partyzantka dokonała napadu na transport wroga na terenie Kielecczyny (oddział im. Langiewicza)⁸³ oraz zniszczyła stacje kolejowe w Życzynie (pow. Garwolin) i w Gołąbkach⁸⁴ (pow. Warszawa).

Powyższe doniesienia nie miały charakteru jedynie informacyjnego. Celem rozgłośni było zachęcenie słuchaczy, by naśladowali polskich partyzantów. W tym momencie należy zadać kluczowe pytanie: Dlaczego radiostacja nadawała tego typu przekazy? Odpowiedź jest zawarta w omawianych przeze mnie komunikatach. Większość z nich została przekazana na antenie stacji późną zimą, a przede wszystkim wiosną 1943 r. (tego typu treści podawano również latem, jesienią 1943 r., wiosną 1944 r., ale było ich znacznie mniej). Był to okres szczególnie, ponieważ Armia Czerwona zwyciężyła pod Stalingradem, co spowodowało, że Niemcy hitlerowskie gromadziły siły, które miały być wykorzystane na przeprowadzenie wiosenno-letniej ofensywy w 1943 r. Dodać trzeba, że niemal we wszystkich komunikatach poza odnotowaniem miejsca wykolejenia pociągu

⁶³ Audycja z 3 II 1943, *ibidem*, teczka 12, k. 32.

⁶⁴ Audycja z 12 II 1943, *ibidem*, k. 160.

⁶⁵ Audycja z 26 II 1943, *ibidem*, k. 343.

⁶⁶ Audycja z 7 III 1943, *ibidem*, teczka 13, k. 109–110.

⁶⁷ Audycja z 13 III 1943, *ibidem*, k. 197.

⁶⁸ Audycja z 28 III 1943, *ibidem*, k. 403.

⁶⁹ *Ibidem*, k. 404–405.

⁷⁰ Audycja z 30 III 1943, *ibidem*, k. 426–427.

⁷¹ Audycja z 31 III 1943, *ibidem*, k. 435.

⁷² Audycja z 1 IV 1943, *ibidem*, teczka 14, k. 3.

⁷³ Audycja z 16 IV 1943, *ibidem*, k. 215.

⁷⁴ Audycja z 15 VI 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 204.

⁷⁵ Audycja z 16 VI 1943, *ibidem*, k. 221–222.

⁷⁶ Audycja z 23 VI 1943, *ibidem*, k. 321.

⁷⁷ Audycja z 26 X 1943, *ibidem*, teczka 19, k. 407.

⁷⁸ Audycja z 12 XII 1943, *ibidem*, teczka 21, k. 208.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Audycja z 29 XII 1943, *ibidem*, k. 478.

⁸¹ Audycja z 31 XII 1943, *ibidem*, k. 508.

⁸² Audycja z 13 I 1944, *ibidem*, teczka 22, k. 198.

⁸³ Audycja z 24 VI 1943, *ibidem*, teczka 25, k. 336.

⁸⁴ Audycja z 25 VII 1943, *ibidem*, teczka 16, k. 419.

podawano, co znajdowało się w wagonach, (np. broń, amunicja, żywność). Nie pomijano istotnej informacji, dokąd wieziono wspomniane towary i przedmioty, mianowicie na front wschodni.

Polskojęzyczna stacja kierowała do okupowanej Polski treści, które miały na celu zachęcać, szczególnie młode pokolenie, aby tworzyć nowe oddziały partyzanckie lub wstępować do już istniejących. Powodem tego miała być chęć niesienia pomocy ZSRS, który w tym czasie, kiedy nadawano audycje, walczył m.in. pod Stalingradem⁸⁵. Aby namówić społeczeństwo do czynnego stawiania oporu, przedstawiano np. stanowisko polskiego premiera – gen. Władysława Sikorskiego, który nawoływał do tworzenia w kraju organizacji niepodległościowych⁸⁶. Radio powoływało się na autorytet polityka, cieszącego się dużą popularnością w kraju.

Rocznice ważnych dla Polaków wydarzeń historycznych, np. Powstania Listopadowego⁸⁷, bitwy pod Grunwaldem – również służyły do propagowania ruchu partyzanckiego⁸⁸. W opinii pracowników stacji, wiosna – jako pora roku – również była argumentem, aby tworzyć oddziały, które podejmą walkę z Niemcami⁸⁹. Spotkałem się z sugestiami, czynionymi w przekazach radiowych, dotyczącymi znaczenia karabinów maszynowych w walce oraz sposobów ich konserwacji⁹⁰. Podawano metody, jak należy podkładać ładunki wybuchowe pod tory kolejowe, aby dokonać ogromnych zniszczeń⁹¹. Znalazłem tylko w jednym przypadku prośbę kierowaną do Polaków, aby udzielali wszelkiej pomocy partyzantom (schronienia)⁹².

Do przygotowywania audycji radiowych pracownicy polskojęzycznej redakcji wykorzystywali wiadomości zamieszczone w komunikatach Sztabu Głównego GL, które ogłaszano w jego organie prasowym „Gwardzista”. W wielu przekazach w ogóle nie ujawniano źródła informacji.

W doniesieniach radiowych mówiono głównie o akcjach przeprowadzonych przez GL. W kilku przypadkach wspomniano, że komunistyczna partyzantka współpracowała z Batalionami Chłopskimi w działaniach wymierzonych przeciwko okupantowi niemieckiemu. Stacja wielokrotnie nie wymieniała, jaka organizacja niepodległościowa spowodowała np. wykolejenie pociągu. Poniekąd

⁸⁵ Audycja z 2 XI 1942, *ibidem*, teczka 9, k. 21–22.

⁸⁶ Audycja z 10 XI 1942, *ibidem*, k. 157.

⁸⁷ Audycja z 25 XI 1942, *ibidem*, k. 384–385.

⁸⁸ Audycje z 9 i 10 VII 1943, *ibidem*, teczka 15, k. 144–145, 166.

⁸⁹ Audycja z 17 III 1943, *ibidem*, teczka 11, k. 237–238.

⁹⁰ Audycja z 26 I 1943, *ibidem*, teczka 11, k. 385.

⁹¹ Audycja z 25 VI 1944, *ibidem*, teczka 25, k. 363–364.

⁹² Audycja z 26 II 1943, *ibidem*, teczka 12, k. 341.

mogło to wynikać z obaw o życie osób, które uczestniczyły w polskim podziemiu.

Zdarzało się, że radio było nieściśle w nazewnictwie, np. GL niekiedy określano jako Gwardię Narodową, ponieważ autorzy audycji tak tłumaczyli rosyjskie słowo *narod*, oznaczające lud lub naród. W 1944 r. GL została przekształcona w Armię Ludową (stacja o tym fakcie nie wspomniała), lecz w kilku doniesieniach użyto starego terminu.

Polskojęzyczna stacja nie informowała w ogóle słuchaczy o akcjach przeprowadzanych przez prawicowe podziemie, np. przez AK. Organizacja ta była całkowicie pomijana w przekazach radiowych, nadawanych do Polski. Jeśli wspomniano o niej, to tylko w sposób pejoratywny. AK niesłusznie oskarżano o dokonywanie mordów na żołnierzach GL, o czym już wspomniałem. Podobnie ukazywano NSZ. Chcę jeszcze raz podkreślić, że celem redakcji było wykazanie, że jedynie komuniści podejmowali trud prowadzenia walki z niemieckim okupantem w celu wyzwolenia kraju.

Przedstawione wyżej informacje świadczą, że rozgłośnia im. T. Kościuszki realizowała wytyczne zawarte w uchwale Sekretariatu KW MK z 10 stycznia 1942 r. Nakazywała ona, aby audycje radiowe stymulowały walkę narodowowyzwoleńczą państw okupowanych przez armię niemiecką. Inne wytyczne (z 13 VIII 1942 r.) sugerowały, aby komunikaty zachęcały do organizowania akcji sabotażowych przeciw niemieckiej machinie wojennej.

W mojej opinii, radio wypełniało skrupulatnie powyższe wskazówki, udzielone przez Komintern⁹³ i WIM KC WKP(b).

ADRIAN KAROLAK

The resistance issues in occupied Poland in broadcasts of Tadeusz Kosciuszko's radio station

On June 22nd 1941 the IIIrd Reich attacked USSR. The outcome of military warfare on Eastern Front, unfavourable for the Red Army, caused the Communist International (CI) structures, operating in the Soviet country since 1919, to move in October 1941 from Moscow to Ufa and Kuybyshev.

After the German aggression a need for intensive propaganda works came into existence. Within the Executive Committee's (EC) apparatus there was, among others, Press and Radio

⁹³ *Komintern i wtora ja mirowaja wojna*, cz. 2, oprac. N. Lebediewa i M. Narinskij, Moskwa 1998, s. 177, 249.

Broadcasting Department supervised by Bedřich Geminder during 1941–1943 (pseudonym: G. Friedrich).

Between 1941–1942 there were a general radio office and 16 secret national stations, which in 1943 were incorporated into the Department.

After the dissolution of CI, spring 1943, the radio stations were affiliated to a secret Institute of Science and Research no. 205 (the former Press and Radio Department of ECCI) operating in a newly formed International Information Department of Central Committee the All-Union Communist Party (Bolsheviks).

Among 16 offices that CI brought to life, there was a station under the name of Tadeusz Kościuszko, broadcasting in Polish language. It started broadcasting in July 1941 and continued up to July 22nd 1944. Its headquarters was situated initially in Moscow, however, after the evacuation of ECCI in October 1941 it broadcasted from Ufa, Bashkiria.

The station touched many issues regarding the war and occupation. One of them was the issues of the leftwing resistance movement in occupied Poland. In the station's news it was indicated which cities or towns were liberated by communist underground. Apart from that the office underlined in its announcements that people's army freed people enslaved by German occupier. The audience was keenly informed that the guerillas were fighting railway infrastructure in order to hinder the arms and ammo, food and new recruits convoys to the Eastern frontline. The broadcast did not skip such issues as liquidation of German occupying authorities' representatives; raids on the premises where Wehrmacht soldiers spent their free time; or sabotaging the German warfare industry. The aim of the news was not merely informing about the effectiveness of the Communist Resistance, but also encouraging the audience to form new guerilla divisions or joining the already existing ones to engage in warfare.